

JYX

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Nivalainen, Markku

Title: Huomioita aikamme traagisuudesta

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Nivalainen & Tieteellisten Seurain Valtuuskunta, 2018.

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Nivalainen, M. (2018, 36). Huomioita aikamme traagisuudesta. *Tieteessä tapahtuu*, (4), 9-14.
<https://journal.fi/tt/article/view/71089>

HUOMIOITA AIKAMME TRAAGISUUDESTA

MARKKU NIVALAINEN

Kaikkien kanonisoitujen filosofioiden taustalla vaikuttaa ajattelijoiden ainutlaatuinen näkemys niin maailmasta ja ihmisestä kuin näiden välisestä suhteesta. Argumenttien lisäksi, ja monesti niiden sijaan, meitä puhuttelevat juuri näkemykset, jotka vetoavat omiin kokemuksiimme ja näkemyksiimme ihmisinä. Tästä syystä erilaisten kriisien värittäminä aikakausina esiin nousevat usein kirjoittajat, joiden näkemystä voidaan kutsua traagiseksi.

Meidän aikaamme leimaavat poliittiset, taloudelliset ja humanitaariset kriisit sekä ilmastokatastrofin uhka. Tunnetusti me helposti olemme voimattomaksi katastrofien edessä, sillä niiden taustalla vaikuttavat voimat näyttävät usein meistä käsittämättömiltä ja hallitsemattomilta. Näin on myös silloin, kun tapahtumat ovat yksiselitteisesti ihmisten aiheuttamia, mistä hyvänä esimerkkinä toimivat sodat. Tällaista hallitsematonta maailmaa kuvaavat tragediat, jotka ovat usein suosittuja silloin, kun yhtäältä koemme maailman olevan ristiriidassa eettisten näkemystemme kanssa sekä toisaalta pidämme vaikutusmahdollisuuksiamme hyvin vähäisinä.

Näin tilanteen hahmotti saksalainen filosofi ja sosiologi Theodor W. Adorno (1903–69), jonka ajattelu on viime aikoina kokenut uuden tulemisen niin akateemisten tutkijoiden kuin kulttuurikriitikkojenkin parissa. Adornon traagisen näkemyksen muotoutumiseen vaikuttivat sekä toinen maailmansota seurauksineen että pyrkimys ymmärtää siihen johtaneita tapahtumia koko länsimaisen historian kehityskulkujen valossa. Mutta mitä traaginen näkemys oikeastaan tarkoittaa?

Käsitteinä traagisuus ja näkemys ovat jo sikäli mielenkiintoisia, että niiden käyttö arkikielessä on pääsääntöisesti ongelmatonta, vaikka niiden merkitys on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen. Henkilön elämä tai jokin tapahtuma tai tapahtumasarja saattavat olla traagisia. Usein puhutaan myös traagisista kohtaloista. Näissä yhteyksissä traagisuudella viitataan usein kuolemantapauksiin ja tilanteisiin, joissa yksilön ei koeta olleen kykenevä vaikuttamaan oman elämänsä kulkuun. Traagiset hahmot ovat ennen kaikkea onnettomia, tai huono-onnisia, vaikka he eivät ole suinkaan välttämättä surullisia tai yksiselitteisesti kohtaloonsa alistuvia.

Kuolemakin voi olla traaginen monesta syystä. Esimerkiksi Adorno menehtyi sydänkohtaukseen, mikä ei välttämättä kuulosta erityisen traagiselta kuolinsyyltä. Toisaalta hän kuoli jossain määrin ennenaikaisesti, vain 65-vuotiaana, uhmattuaan lääkärin suositusta välttää lomailua alppimaismissa. Tästä ilmeisestä hybriksestä huolimatta olisi kenties hieman liioittelevaa kutsua Adornon kohtaloa traagiseksi. Selvemmin traagisuus liittyy esimerkiksi hänen maastapakoonsa kansallissosia-

listien noustua valtaan Saksassa ja olosuhteisiin, jotka pakottivat hänet muuttamaan ensin Englantiin ja sitten Yhdysvaltoihin. Samaten se kytkeytyy hänen vainon uhreina menehtyneiden ystäviensä traagisiin kohtaloihin.

Vähemmän kyseenalaiselta tuntuu sanoa Adornon eläneen traagisena aikakautena. Mutta mikä tekee aikakaudesta traagisen? Englantilaisen D. H. Lawrencen kenties tunnetuin teos, *Lady Chatterleyn rakastaja*, alkaa suunnilleen seuraavilla sanoilla: ”Aikakautemme on pohjimmiltaan traaginen, joten me kieltäydymme suhtautumasta siihen traagisesti.” Virke on monitulkintainen ja hankala suomentaa, mutta Lawrence tuntuu sanovan, että traagisina aikakausina elävät ihmiset eivät pääsääntöisesti suostu suhtautumaan aikakauteensa traagisesti. Me emme suostu kohtaamaan traagista todellisuutta sellaisenaan.

Lawrencen teos ilmestyi ensimmäisen kerran 1928, eli kuohuvalla 20-luvulla, jolloin ensimmäisestä maailmansodasta oli ehtinyt kulua jo vuosikymmen eikä toisen uhkaan suhtauduttu sen vaatimalla vakavuudella, vaikka nykynäkökulmasta merkit tulevastakin ahdingosta ovatkin helposti havaittavissa. Kulttuurin yleinen sekaannustila sekä talouskriisi ja niihin liittyen eriarvoistuminen sekä ääriliikkeiden nousu ovat tekijöitä, joiden avulla kriisin kärjistyminen usein selitetään. Nykyään tällaisiin ilmiöihin on tapana suhtautua huomattavasti herkemmin ja niiden esitetään usein ennakoivan uutta globaalia kriisiä. Kaikenlainen samankaltaisuus nykyhetken ja sotienvälisen ajan välillä on helppo tulkita merkiksi käsillä olevista kohtalonhetkistä.

Kohtalon oikkuja

Ilmiönä kohtalo sopii kovin huonosti aikaamme, mutta meidän on silti helppo ymmärtää niin ajatus yksilöiden alistumisesta kohtaloonsa, Adornon ystävien traaginen kohtalo kuin Adornon elämänsä kaaren päättymisenkin traagisuus. Kaikissa näissä yhteyksissä ajatus kohtalosta viittaa sekä yksilöstä itsestään riippumattomiin voimiin että jonkin saapumisesta päätepisteeseensä, jolloin lopusta käsin on mahdollista selittää siihen johtaneet tapahtumat. Kulttuurin yhteydessä kohtalolla viitataan usein hieman samansuuntaisesti tapahtumasarjoihin, joita ei kenties kyetä sellaisiksi mieltämään ennen kuin ne aiheuttavat murren, jonka sit-

temmin nähdään päättäneen jonkin aikakauden.

Kohtalolla on tunnetusti olennainen rooli traagisessa teatterissa. Klassinen esimerkki on hyvin tunnettu traaginen sankari Oidipus, jonka kohtalona on tappaa isänsä ja naida äitinsä. Yleisesti ajatellaan, että ainakaan Sofokleen tragediassa Oidipus ei tekohetkellä tiedä tappavansa isänsä eikä siten myöskään voi myöhemmin tietää naivansa äitinsä, mutta silti hän toteuttaa oman kohtalonsa, johon nämä teot kuuluvat. Hän sekä tappaa että avioituu omasta tahdostaan, mutta hän ei tiedä, että häneen maantiellä epäkunnioittavasti suhtautuva mies on hänen isänsä tai että hänelle sfinksin kukistamisesta palkkioksi tarjottu Theban leskikuningatar on hänen äitinsä. Kun asia lopulta selviää, Oidipus puhkaisee silmänsä ja lähtee vapaaehtoiseen maanpakoon.

Niin Oidipuksen tragediaan kuin Lawrencen mainitsemaan aikakauden traagisuuteen liittyvät seuraavat piirteet, jotka määrittävät monien toisen maailmansodan asettamaan kulttuuriseen haasteeseen vastanneiden filosofien ja kirjailijoiden ihmiskuvaa. Ensinnäkin ajatellaan, että ihminen on kyvytön ymmärtämään omaa vajavaisuuttaan ja siitä johtuen tuomittu aiheuttamaan kärsimystä myös silloin kun hän toimii positiivisten asioiden, kuten kehityksen tai kasvun, nimissä. Hyvä esimerkki tästä on länsimaissa laajalti esiintyvä yltäkylläisyys, joka on parantanut useiden ihmisten elinolosuhteita, mutta samalla lisännyt eriarvoisuutta ja ylikuormittanut luontoa.

Ihmisen kyvyttömyys itsetuntemukseen koetaan toisaalta kärsimyksen aiheuttajana. Hyvä esimerkki tällaisesta kärsimyksestä on tyytymättömyyden tunne ja mahdottomuus saavuttaa pysyvä onnellisuuden tila. Tämä johtuu ainakin osittain siitä, että emme tiedä, mitä oikeastaan haluamme, joten tavoittelemme vääjäämättä vääriä asioita. Kolmas keskeinen traaginen tekijä on kaikkialla, niin luonnossa kuin ihmisten toiminnassakin, esiintyvä sattumanvaraisuus. Ennakoimattomuus yhtäältä vaikeuttaa seurausten arvioimista ja toisaalta asettaa varman tiedon kyseenalaiseksi, vähintäänkin kokemuksen asteella.

Mikäli emme voi tietää, mitä teoistamme seuraa, meidän on arvioitava toimintaamme jollain muulla tavalla kuin palauttamalla teot niiden seurauksiin. Itse teon tai tekijän hyvyden arvioimi-

nen muuten kuin seurausten kannalta tosin tuntuu helposti vieraalta nykyihmiselle. Osaltaan tämän selittää neljäs ja viimeinen traagisen maailmankuvan piirre, maallistuminen, jolla on ollut kaksi merkittävää vaikutusta modernin ihmisen itseymmärrykseen. Ensinnäkään emme yleensä pidä ihmisiä hyvinä tai pahoina, jos he eivät tee hyviä tai pahoja tekoja, emmekä yleensä arvioi tekoja irrallaan niiden syistä ja seurauksista. Toisaalta tuonpuoleisen kaltaisten metafyyssisten kannustimien puute on asettanut hyveelliseen käyttäytymiseen rohkaisemisesta yhden modernin yhteiskunnan, ja kulttuurin, keskeisistä haasteista.

Kenties Lawrencen peräänkuuluttama traaginen suhtautuminen traagiseen aikakauteen tulisi nähdä edellä mainittujen seikkojen valossa. Ihmisen rajallinen itseymmärrys, maailman ja toiminnan ennakoimattomuus tai kulttuurin maallistuminen eivät ole ajatuksina erityisen omaperäisiä. Ennemminkin ne vaikuttavat meistä helposti itsestäänselvyyksiltä ja juuri siitä syystä on mielenkiintoista, että ne vaikuttavat niin kovin monen filosofin, kirjailijan ja taiteilijan teosten taustalla. Olennaista onkin tällöin juuri se, että rajallinen itseymmärrys, maailman ennakoimattomuus ja kulttuurin maallisuus otetaan annettuina.

Historian oppitunnit

Otetaan toinen esimerkki kirjallisuuden alalta. Kenties parhaiten runoilijana tunnettu W. H. Auden toimitti uransa alkuvaiheilla opettajatoverinsa kanssa teoksen, jonka johdannossa esiintyy seuraava usein lainattu virke: ”Runous ei kerro ihmisille, mitä tulee tehdä, vaan se laajentaa tietämystämme hyvästä ja pahasta, kenties voimistaen tarvetta toimia ja selventäen vaadittavan toiminnan luonnetta, mutta se tekee näin ainoastaan johtamalla meidät pisteeseen, josta käsin meidän on mahdollista tehdä järkipäiväinen moraalinen valinta.” Kyseisen sitaatin sisältävä johdanto kuuluu niihin teksteihin, joita Auden ei halunnut sisällyttää myöhempiin kokoelmiinsa.

Teos ilmestyi vuonna 1935 ja Audenin sanoissa voi vielä nähdä häivähdyksen sotien välisen ajan optimismia koskien ihmisen järkevyyttä sekä järjen ja moraalin liittoa. Kun saavutaan vuoteen 1944, jolloin Adorno yhdessä ystävänsä Max Horkheimerin kanssa kirjoitti ensimmäisen versi-

T | MEDIA 20
YEARS

EVIDENCE BASED REPUTATION ADVISORY

REPUTATION
& TRUST

MEDIA
BAROMETER

EMPLOYER
IMAGE

TAT #**NY**KOULU
KLOPPUU

TUTKIMUS- JA VIESTINTÄPALVELUT MAINEEN JA LUOTTAMUKSEN KEHITTÄMISEEN

HARRI LEINIKKA, TOIMITUSJOHTAJA, DI, 040 505 5001, HARRI.LEINIKKA@T-MEDIA.FI

RIKU RUOKOLAHTI, KEHITYSJOHTAJA, MBA, 0400 512 200, RIKU.RUOKOLAHTI@T-MEDIA.FI

HANNA-MARI AULA, VANHEMPI NEUVONANTAJA, KTT, 040 585 6466, HANNA-MARI.AULA@T-MEDIA.FI

WWW.T-MEDIA.FI

on teoksesta *Valistuksen dialektiikka*, kaikenlainen optimismi oli kaikonnut filosofien ja kirjailijoiden ajatuksista. Adornolle Oidipus edusti järkeisuskoksen länsimaisen ihmisen arkkityyppiä, tekojensa syitä ja seurauksia arvioimaan kykenemätöntä toiminnan miestä, joka tulee epähuomiossa aiheutaneeksi tuhoa ja kärsimystä, mihin tahansa ryhtyykin.

Voidakseen ymmärtää itsensä oman onnensa seppänä ihmisen on sanouduttava irti ajatuksesta kohtalosta ja siihen liittyvistä myyttisistä selityksistä. Valistuneelle ihmiselle tieto on valtaa, mutta toiminnan edellyttämä tieto ei lisää ihmisen ymmärrystä ja valtakin on lähinnä väkivaltaa. Adornon mukaan toinen maailmansota kaikkine kauhuineen osoitti traagisen maailmankuvan todeksi. Sodan ja totalitarismien kauhujen valossa rajallinen itseymmärrys, maailman ennakoimattomuus ja maallisuus näyttävät yhtäkkiä huomattavasti vaarallisempina ilmiöinä kuin ensisilmäyksellä saattaisi olettaa. Vasta 1900-luvun myötä näistä osatekijöistä muodostuu puhtaan traaginen historiallinen kokonaisuus.

Mitä tämän traagisen aikakauden näkemisestä traagisesti mahtaisi seurata? *Valistuksen dialektiikka* on synkkä teos, jota leimaavan raadollisuuden piirteitä on nähtävissä vielä Adornon myöhäistutannossakin. Adorno kieltäytyi itsepintaisesti positiivisten määritelmien antamisesta ja moraalisten normien muotoilusta, vaikka hän pitikin toivoa paremmasta elämästä tärkeänä kannustimena kulttuurin suuntaviivoja pohdittaessa. Sotien jälkeen myös Audenin luottamus poliittisiin vaikutusmahdollisuuksiin ja järkiperaisten moraalisten valintojen mahdollisuuteen horjui, mutta hän ei lakannut uskomasta kasvatukseen ja sivistykseen hyvän elämän ehtoina ja parhaina käytettävissä olevina aseina niin totalitarismia kuin markkinoiden epäinhimillistä vaikutusta vastaan.

Myös tämä yhdistää Audenin Adornoon, joka tunnetusti määritteli kasvatuksen tärkeimmäksi tehtäväksi suojautumisen Auschwitzin uusiutumisen mahdollisuudelta. Valitettavasti D. H. Lawrence menehtyi tuberkuloosiin vuonna 1930, traagisesti vain 45-vuotiaana, joten voimme vain arvailla, mitä hän olisi toisen maailmansodan tapahtumista ja vaikutuksista ajatellut. Audenin tapaan myös Lawrence aloitti uransa opettajana ja kirjoitti op-

pikirjoja sekä pohti kirjoituksissaan kasvatuksen ja kulttuurin välittymisen kysymyksiä. Emme myöskään tiedä, mitä Adorno olisi ajatellut 1960-luvun kulttuurisen murroksen seurauksista, mutta tiedämme, että hän koki opiskelija-aktivismiin yliopistojen autonomiaan ja sivistystehtävään kohdistuvana uhkana. Ja tällaisia uhkia hän piti aina vaarallisina, tulivat ne sitten miltä suunnalta tahansa.

Adornon kasvatukselle antama merkitys on mahdollista ymmärtää juuri hänen traagisen ihmiskuvansa avulla. Sivistyksen ja kasvatuksen avulla itseymmärrystä voidaan ainakin siinä määrin lisätä, että tiedon rajat tulevat helpommin hahmotettaviksi ja hyväksyttäväksi. Näin meidän on kenties helpompi hyväksyä epävarmuus ja muutokset, joilta meidän on joka tapauksessa mahdotonta välttyä. Tämä tulisi tehdä ilman oletusta kohtalosta tai ajatuksesta, että koettelemuksilla on jokin osa suuremmassa suunnitelmassa.

Adornolle historia on väkivallan ja kärsimyksen historiaa. Modernia aikaa leimaa ennen kaikkea tarpeeton kärsimys, kuten sodat, nälkä ja yleinen epätasa-arvo, niin valtioiden välillä kuin myös niiden sisällä. Edellä esitetyn valossa voidaan sanoa, että Adorno näkee modernin ajan ongelmien taustalla haluttomuuden tunnustaa ihmisen traagisuus. Ihminen käyttäytyy ikään kuin hän olisi täysin kykenevä hallitsemaan itseään sekä luontoa. Tämä edellyttää oman luontomme kieltämistä, luonnon näkemistä jonain ihmisen ulkopuolise- na. Hallinta ja valta luovat Adornon mukaan kuvan järjestä jonkinlaisena metafysisenä, luonnon rajoitteista ja lainalaisuuksista vapaana oliona.

Modernin tragedia

Sofokleen *Kuningas Oidipuksen* voidaan tulkita kuvaavan kuvitelmaa järjen kaikkivoipuudesta. Ratkaistakseen Thebaa otteessaan pitävän kriisin Oidipus haluaa haltuunsa kaiken saatavilla olevan tiedon. Hän uskoo, että kriisin herättämät kysymykset ovat ongelma, joka on järjellä ratkaistavissa. Mitä enemmän hän järkeilee, sitä selkeämmin hän paljastaa oman osallisuutensa kriisin syntyyn. Kenties Oidipus sokaisee itsensä siksi, että hän ei usko olevansa oikeutettu näkemään kaikkea sitä, miltä hän on aiemmin sulkenut silmänsä. Oidipus on traaginen hahmo osin siitä syystä, että hänen

näkemyksensä ihmisyydestä ei ole traaginen.

Näkemyksessä on kyse jonkinlaisesta uskomusten ja oletusten kokonaisuudesta, joka ohjaa ajatteluamme ja vaikuttaa järkeilyämme taustalla. Näkemys ei ole välttämättä looginen tai perusteltavissa, sillä siihen ei ole päädytty järkeilemällä. Näkemys toimii teorianmuodostusta inspiroivana ja ohjaavana tekijänä. Sitä ei tietoisesti valita, vaan teemme valintoja näkemyksemme pohjalta. Kuten puolalaissyntyinen kirjailija Witold Gombrowicz asian muotoili: ”Jokaiseen filosofiaan sisältyy perimmäinen valinta, joka on mielivaltaisen, ja kaiken muun, järjestelmän, päättelyn, tarkoituksena on vain pyrkiä oikeuttamaan tämä valinta – osoittamaan, että valinta vastaa todellisuutta.”

Lukemalla ja tutkimalla, toisin sanoen ajattelella, voimme oppia ymmärtämään omaa näkemystämme, omia mielivaltaisia valintojamme. Näkemyksemme ja teoriamme, tai filosofiamme, ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja muuttuvat aina kun tarkistamme näkemyksiämme. Adorno on tältä osin tutkijalle mieluisa kohde, sillä hän oli koko uransa ajan sangen uskollinen näkemyselleen. Teorioitaankin hän korjaili vain harvakseltaan, mutta tragedian suhteen hän muutti mieltään melko radikaalisti. Varhaisissa kirjoituksissaan hän suhtautui suopeasti antiikin tragedioiden filosofiseen analyysiin ja myöhemmin, kun esimerkiksi Bertolt Brecht ja Jean Anouilh hakivat antiikin tragediasta mallia 1900-luvun alkupuoliskon kokemusten käsittelemiseen, hän kutsui tragediaa aikansa eläneeksi.

Kriittisyys tragediaa ja tragedian filosofista merkitystä kohtaan ei silti saanut häntä luopumaan näkemyksestä, joka on edellä kuvatulla tavalla traaginen. Näin hänen pääteoksensa *Negatiivinen dialektiikka* ja postuumisti julkaistu *Esteettinen teoria* voidaan nähdä laajana teoreettisena kokonaisuutena, jonka yhtenä keskeisenä pyrkimyksenä on osoittaa, Gombrowiczin muotoilua seuraten, että Adornon traaginen näkemys on todenmukainen.

Traaginen näkemys ei ole modernien ajattelijoiden keskuudessa millään tapaa harvinainen. Auden ja Lawrence ovat vain kaksi mielivaltaisesti valittua esimerkkiä kirjailijoista, joiden näkemys muistuttaa Adornon näkemystä. Muita samankaltaisen näkemyksen pohjalta viime vuosisadalla toimineita ovat esimerkiksi Jean-François Lyotard,

Samuel Beckett, Peter Handke ja Albert Camus. Nähdäkseni traaginen näkemys tarjoaakin kiinnostavan näkökulman esimerkiksi näiden filosofien ja taiteilijoiden tarkastelemiseen yhdessä.

Taiteilijoiden traagisten näkemysten tarkastelu auttaa ymmärtämään heidän käsitteellistämättä jätettyjen oletustensa teoreettisia ehtoja ja seurauksia. Filosofien kohdalla on mahdollista nähdä yhtäältä, millaisen kokemuksellisen ulottuvuuden heidän usein sangen abstraktit teoriansa saattavat taiteen avulla saada, ja toisaalta, millainen ihmiskuva heidän teorioidensa taustalla vaikuttaa. Näin taide ja kirjallisuus yhdessä voivat auttaa meitä ymmärtämään filosofioiden taustoja ja lähtökoh- tia. Nämä puolestaan tuovat julki kulttuurimme normatiivisia sitoumuksia, joiden tiedostaminen on merkittävä askel jokaisessa pyrkimyksessä suhtautua traagisesti traagiseen aikakauteemme.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W., *Negative Dialektik*. Suhrkamp, Frankfurt 1966.
Adorno, Theodor W., *Esteettinen teoria*. Suom. Arto Kuorikoski. Vastapaino, Tampere 2007.
Auden, W. H., Introduction to *The Poet's Tongue*. Teoksessa *The English Auden*. Toim. Edward Mendelson. Random House, New York 1977, s. 327.
Gombrowicz, Witold, *A Guide to Philosophy in Six Hours and Fifteen Minutes*. Engl. Benjamin Ivry. Yale University Press, New Haven 2004, s. 106.
Hamilton, Christopher, *A Philosophy of Tragedy*. Reaktion, London 2016.
Horkheimer, Max ja Adorno, Theodor W., *Valistuksen dialektiikka*. Suom. Veikko Pietilä. Vastapaino, Tampere 2008.
Lawrence, D. H., *Lady Chatterley's Lover* (suom. *Lady Chatterleyn rakastaja*). Penguin, London 2011, s. 5.
Nivalainen, Markku, *Adorno's Tragic Vision*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2018.
Sofokles, *Kuningas Oidipus*. Suom. Veijo Meri. Otava, Helsinki 1988.

Kirjoittaja väitteli tammikuussa Jyväskylän yliopistossa aiheenaan Theodor W. Adornon traaginen näkemys. Essee perustuu hänen lektiionsa.